okokra építeni, ha azt óhajtja, hogy véleménye ne csak individualis vélemény legyen. Ezek voltak az utolsó szavak ebben a négy évig tartott polemiában.

Így végződött tehát a «Szent Hajdan Gyöngyei» fordításából támadt pör, melynél jelentősebb és érdekesebb igen, de fájdalmasabb és elkeseredettebb alig van irodalmunkban. Itt nemcsak a meggyőződés küzdött a meggyőződés ellen, hanem az igazságszeretet, a hála, a tisztelet, kegyelet és talán az őszinte szeretet ellen is. Kazinczy megérdemelte volna, hogy végre annyi vihar és szenvedés után a legnagyobb nyugalomban és a legédesebb gondtalanságban töltse hányatott életének utolsó napjait; de a szellemi kiválóság Nemezise, mely a halhatatlanság fejében oly sokszor az élet boldogságát követeli, még akkor sem kímélte meg őt, mikor hajlott korának legvégét élte, és belesodorta abba a küzdelembe, melyet ő már nem értett, mely új fegyverekkel, az irodalmi nagykoruság fegyvereivel, új eszmékkel, a nemzeti és demokratikus érzés hatalmas eszméivel végkép leszámolt a túlhaladott multtal és a mult hagyományaival. Bár enyhítette volna bánatát az a tudat, hogy azok, a kiket legnagyobb ellenségeinek tartott, legőszintébb, legcsodálóbb barátai, hogy azok, a kiket rágalmazó irigyeinek vélt, a hála és tisztelet tárgyává teszik majd nevét a késő utókor előtt. Bár tudta volna, hogy a késő utókornak itélete róla majd kedvezőbb lesz, mint saját klassikus szavai, melyeket a maga optimismusával a multba tekintve és jósló ihletével a jövőt fürkészve még a harcz kitörése előtt mondott:*) «Mi csak kezdénk a menést és életünk az irtás lelket ölő munkájában folyt le. De az igazságos maradék mindenkinek megszabja érdemlett bérét, s amit hagyok, úgy hiszem, az hevíteni fog szíveket, mikor már nem leszek is. Közel az idő, hogy istenfiak lépnek a pályára s ragyogtatni fogják a magyar nevet, a mi nekünk nem jutott és nem is juthatott. De mienk a dicsőség, hogy el van készítve útjok. Nem futnának ők, ha mi nem irtánk vala, s javokra lesznek tévedéseink is, mert ezeken fogják láthatni, mit kell kerülniök.»

BLEYER JAKAB.

MÉG EGYSZER A MAGYAROK ŐSI NEVÉRŐL KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOSNÁL.

A magyarok ősi nevéről, a Const. Porph. által a De administrando imperio 38-ik fejezetében két ízben említett *Σαβαρτοῦάσφαλοι*-ról kissé bővebben értekeztem e folyóirat jelen évfolyamának májusi füzetében.

*) Beöthy Zs. (képes) magyar irod. tört. II. k. 162. old.

Azóta Fiók Károlytól ugyanerről a tárgyról egy terjedelmesebb és sokoldalú tudással írt czikk jelent meg a *Századok* folyó évi szeptemberi füzetében, melyben szerző, mielőtt saját nézetének kifejtésére áttérne, behatóbban foglalkodik az említett ősi névnek általam és gr. Kuun Géza által adott magyarázataival. Ha most Fiók kifogásaival szemben állításaim megvédésére kelek, teszem ezt különösen azért is, mert fel akarom ezt az alkalmat használni arra, hogy pótlólag említsek föl egyet-mást, a mit multkori czikkemben fejtegetésem további támogatása czéljából előadni elmulasztottam.

Nevezett értekezésem végeredménye: 1. hogy *Σαβαρτοιάσφαλοι* helyett irandó *Σαβαρτ ἢ ἄσφαλοι* (e szó az attikai *ἀσφαλεῖς* népnyelvi alakja); 2. hogy Konstantinosnak az *ἄσφαλοι* szóval való, odavetett magyarázata semmi különös figyelmet nem érdemel; 3. hogy *Σάβαρτ* a *Σάβιρ*(*Σάβειρ*), *Σαβίνωρ*, *Σάπειρ*, *Σάσπειρ* szittya-hún népnévnek egyik további formája.

Fiók mindenek előtt tiltakozik az ellen (607. lap), «hogy a név megfejtésére tett kisérletnél az adott szóalak *megváltoztatására*, *conjecturára*, hagyjuk magunkat csábítani», és hasonló értelemben nyilatkozik a következő lapon, így szólva: «nem engedhetjük meg t. i. a szó *feltagolása* mellett *olvasási conjecturáknak* is bevonását a magyarázatba». De a ki *egy* hagyományos szóalakot *három* szóra *tagol fel*, mint a hogy kívülem Fiók is teszi — «Sabartoi as Faloi»-ra bontva az egy szóból álló hagyományt — az nem *változtatja meg a szóalakot*, nem ad *olvasási conjecturát*? Világos, hogy a kérdésre a válasz csakis igenlő lehet. Én is három szóra bontom az eredetit, és az ily módon előálló három szónak *hangszinbeli értéke* nálam is teljesen egyenlő az eredeti egy szóéval (Savartiasphali, nálam: Savart i asphali), de természetesen csak az itacismus alapján, melyet a tizedik századra (tehát Const. korára) nézve az erasmianisták (pl. Blass, Meyer, Brugmann) is elfogadnak és az itt főképen szóban forgó *οι* és *η* kiejtését illetőleg azt tanítják, hogy az előbbi a Kr. u. kilenczedik-tizedik s az utóbbi már a Kr. u. második században ment át *i* hangba.

A legerősebben kel ki Fiók azon eljárásom ellen, hogy az *ἄσφαλοι* görög népnyelvi alakot veszem fel a szerinte «nyelvtanilag egyedül helyes *ἀσφαλεῖς* helyett», és nem tudja feltenni, hogy Konstantinos egy «grammatika-ellenes alakot használt édes anyanyelvén» (608 l.). Ámde itt megjegyzendő először is az, hogy az *ἀσφαλεῖς* alak csakis az ógörög irodalmi nyelv, illetőleg *csakis az attikai grammatika* szabályai szerint mondható egyedül helyesnek, de *nem a görög népnyelv* (köznyelv és dialectusok) szabályai szerint is; másodszor pedig az, hogy Konstantinos — a mint ez ma már belátott igazság (l. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Litteratur, 60. l.), tehát bővebb fejtegetésre jelen észrevételeim

kapcsán nem szorul — azok közé a byzantiumi történetírók közé tartozik, kik nem ragaszkodnak mereven a korukban már *holt* atticismus szabályaihoz. hanem kisebb-nagyobb mértékben épen *édes anyanyelvük* sugallatára hallgatva, be-becsúsztatnak műveikbe egyes, korukban *élő* (beszélt) *vulgaris* (népnyelvi) *alakokat*. Ezzel a ténynyel okvetetlenül számolnunk kell, ha helyes belátást akarunk nyerni Konstantinos nyelvébe, melyet tehát nemcsak az attikai irodalmi, hanem a görög népnyelv alapján is kell megitélnünk. Hiszen a császári író említett művének mindjárt a bevezetésében is olvasható két szó, melyek nem attikai irodalmi, hanem népnyelvi formák: Az egyik az attikai *λόφος* értelmével biró, halmot, dombot jelentő *βουνός (ὡς σκοπὴν ἐπὶ βουνοῦ)*, melyet Herodotos (4, 199) cyrenei szónak mond, s a melyet az atticisták mint barbár és idegen szót elvetettek; ugyanez a szó a mai görög népnyelvben *τὸ βουνό* alakban általánosan használatos és hegyet jelent. A másik szó, a *χοῦς (λείξουσι χοῦν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ)*, eredetileg felhantolt földet, de az idézett helyen népies használattal port jelent, tehát az attikai nyelv szerint helyette *κόνις* volna irandó.

Fiók azt is szeretné, hogy philologiailag biztosítsam őt arról, hogy az újgörögben a szóban forgó *σ* tövű melléknév (az *ἀσφαλής*) tényleg átment *ο* tőbe (609. l.). Én biztosíthatom őt arról, hogy az újgörög népnyelvben nemcsak az *ἀσφαλής*, hanem *minden* ógörög *-ής* végű *σ* tövű melléknév átment *-ος* végbe, tehát *ο* tőbe az *ο* tövű melléknevek analogiája szerint, még pedig részint az eredeti oxytonon megtartásával, m. pl. *ἀκριβός, συγγενὸς, ἀληθός, δαφιλός* stb. e helyett: *ἀκριβής, συγγενής, ἀληθής, δαφιλής*; részint az oxytononnak proparoxytononra való változtatásával, a minő a szóban forgó *ἄσφαλος*, továbbá *ἄμαθος, εὔγενος, ἄτελος, ἄβαθος, ἄτυχος, ἐπίχαρος, πολύπαθος, ἄβαρος, ἄφανος, ἄβλαβος, δίαφανος δύστυχος* stb. e helyett: *ἀσφαλής, ἀμαθής, εὐγενής, ἀτελής, ἀβαθής, ἀτυχής, ἐπιχαρής, πολυπαθής, ἀβαρής, ἀφανής, ἀβλαβής, διαρανής, δυστυχής*. Ez a mai nyelvállapot. De most az a kérdés, megvolt-e ez a nyelvállapot a *σ* tövű mellékneveknél már Konstantinos korában is? Itt mindenek előtt meg kell jegyeznem, hogy a középkori görög népnyelvről való ismereteink az adatok szerfölötti hiányossága és tökéletlensége folytán igen hézagosak, mert a byzantiumi írók legnagyobb része az attikai, akkoriban már holt nyelven ír, s csak némelyek használnak, mint Konstantinos, egyes demotikus formákat, a miért is az írók ezen csoportjánál el lehetünk készülve a népies formák tekintetében a *ἅπαξ λεγόμενα*-ra; de ama csekély számú író se nyújt eléggé kimerítő és megbízható nyelvanyagot, kik munkáik megírásánál a középkori népnyelvet használták, mert ők se tudnak következetesen ellentállani az irodalmi téren erősen túlsúlyban levő atticismusnak, a mennyiben t. i. nemcsak hogy kisebb-nagyobb mértékben attikai nyelvelemeket is használnak a

népies elem helyett, hanem ez utóbbit meg is szokták hamisítani attikai járulékokkal, úgy hogy az általuk adott nyelvalakok többször nem egyebek, mint valóságban nem létezett, hanem csakis tőlük származó demotico-attikai vagy attico-demotikus gyártmányok. Ezek ismét olyan tények, a melyeket nem szükséges ezzel az alkalommal részletesebben igazolnunk, a mióta igazoltakká váltak a Hatzidakis és Psychares között lefolyt vitában. De a mi adat van is a középkori népies görög nyelvre nézve, az sincs még távolról se eléggé feldolgozva, s így pl. nincsen tudomásom olyan nyelvészeti munkáról, mely az ógörög -ής végű σ tővű melléknevekből analogia útján alakult már újgörög -ος végű melléknevek keletkezését, az ógörögből kiindulva s a középkoron áthaladva, történeti szellemben tárgyalná: egy szóval nagyon távol állunk még az egész (ó-, közép- és újkori) görög nyelv fejlődését felkaroló történeti nyelvtantól. Mindazonáltal biztosíthatom Fiókot arról is, hogy csak komoly nyelvészeti megfontolás után vettem föl Konstantinosnál az ἄσφαλοι formát ἀσφαλεῖς helyett, mert jóllehet ez idő szerint nem tudom kimutatni Konstantinosnál egyéb példával a σ tővű melléknéveknek említett analogikus átalakulását, mégis az a meggyőződésem, hogy ez az átalakulás már jóval Konstantinos előtt folyamatban volt, s így természetes, hogy a népies nyelvtől nem idegenkedő császár használhatta az ἄσφαλοι alakot is, habár talán csak mint ἅπαξ (illetőleg ὀλίγ) λεγόμενον-t. A görög nyelv fejlődésében ugyanis két főkorszak különböztetendő meg, az ó- és újabb (közép és új-) görög nyelv korszaka. A kettő közötti határt megtaláljuk a Kr. e harmadik században, a mikor a hellén műveltségű Nagy Sándor világnyelvvé tette az attikai nyelvet, mely ezentúl nem maradt meg sokáig eredeti tisztaságában, hanem bizonyos, a görög nyelvben eddigelé szórványosan előforduló nyelvi sajátosságok fokozatos általánosításával átváltozott hang-, szó- és mondattanában. Ezek a változások körülbelül Krisztus születése táján lettek általánosakká, főtulajdonságait képezvén az attikaiból kifejlett akkori világnyelvnek, a κοινὴ διάλεκτος-nak. Az újgörög nyelv dialectusaival együtt az imént említett κοινὴ διάλεκτος-ból származott, mind a kettőnek főtulajdonságai (az *i* hang előtérbe lépése, az analogikus képzések, a mondatfűzés egyszerűbb szabályai) azonosak egymással, s így a κοινὴ διάλεκτος a közép- és újkori görög nyelvvel együtt egy nagy fejlődési korszakot képez szemben az ógöröggel. De ha ez így van, akkor már eleve föltehető, hogy az ókori -ής végű σ tővű melléknevek mai görög népnyelvben mutatkozó -ος végűekké való átalakulásának nemcsak a középkorban, tehát Konstantinos idejében, hanem már előbb, t. i. a κοινὴ διάλεκτος idejében is folyamatban kellett lennie, sőt hogy szórványosan már az ógörögben is elő kellett fordulnia, a mint hogy ezt a nyelvészeti tételt adatokkal is igazolhatom. Így pl. a fentebb említett mai görög alakok közül előfordul:

az *ἀχριβός* a XVI. században Damaskenos Studites naupaktosi metropolitánál (Du Cange, Glossarium ad scriptores mediæ et infimæ græcitatis. Addenda), a *δύστυχος* a középkori görög keresztény irodalomban (Sophocles, Greek lexicon of the Roman and Byzantine Periods), az *ἄτυχος* a XII. században Theodoros Prodromosnál, a *διάφανος* neutralis alakja *διάφανον διαφανές* helyett a Kr. u. VI-IV. században (Stephanus nagy szótára), az *ἐπίχαρος* a Kr. u. II. századbeli Claudius Ptolemaios geographusnak tulajdonított Tetrabiblosban (Sophocles, Stephanus), a *δάψιλος*-t Aristoteles tanusága szerint már Empedokles philosophus használta a Kr. e. V. században, míg a Kr. u. századokban a *δαψιλός* ékezés jut érvényre (Stephanus). Végül megjegyzem, hogy Du Cange fentebb említett közép- és újgörög szótárában csakis az *ἄσφαλος* alakot említi, míg az *ἀσφαλής*-t csak ebben a formában: *ἀσφαλὲς ποιεῖν*, satisdare. Egy szóval, az *-ής* végű *σ* tővű melléknevek analogikus átalakulása *-ος* végűekké kimutatható az ókortól kezdve a jelenkorig, s így ama föltevésem, hogy Konstantinos *ἄσφαλοι*-t használt *ἀσφαλεῖς* helyett, bizonyára nem nélkülözi a kellő nyelvészeti belátást, tehát indokolatlan Fióknak következő kifakadása: «Azt hiszi (t. i. én), hogy a vulgaris nyelv égisze alatt el lehet tüntetni azon nehézséget, melyet *a képtelen grammatikai forma* (*ἄσφαλοι*) *minden gondolkodó és görögül tudó* embernek szeme elé gördít.» (611. l.)

További ellenvetései folyamában azt mondja Fiók, hogy ha az *ασφαλοι* alakot illetőleg a nyelvészeti nehézségek el is hárúlnak, még akkor is fennmarad egy történeti nehézség, mert azt, hogy a Savart név «állhatatos» jelentéssel birhatna, nem lehet bizonyítani, és mert nemzetnévnek szokatlan, sőt egyenesen hallatlan az «állhatatos» elnevezés (609. l.). Ámde a Savartnak *ἄσφαλος*-féle értelmét illetőleg magam is oda nyilatkoztam illető czikkemben, hogy azt a nyelvtudomány igazolni nem tudja, és hogy az *ἄσφαλος*-szal való magyarázat mint olyan semmi különös figyelmet sem érdemel, a mint hogy, úgy látszik, maga Konstantinos se fogadta valami nagy bizalommal ezt a problematikus magyarázatot, s azért jegyzi meg, hogy «valami okból» neveztettek úgy a magyarok: szóval Konstantinos tudosítója (talán kazar ember), valószinűleg nem tudva eléggé jól görögül s így nem találva el a kellő kifejezést, oda vetette az illető magyarázatot, hogy kielégítse a császárnak az idegen nevek jelentése iránt mutatkozó érdeklődését.

Nem védem tehát a nézetem szerint Konstantinos által adott *ἄσφαλος*-szal való félszeg magyarázat értékét, de ha valamely nemzet pl. «királyinak» nevezhető, mint a Szittyák Herodotos szerint (*Σκύθαι βασιλήιοι*), vagy egyenesen «királyoknak», mint a hogy Fiók szerint ez az értelem benne van az Auchetai szittya népnévben (615. l.), akkor

nem tudom belátni, miért volna lehetetlen az, hogy valamely nép «állhatatosnak» neveztessék?

A Savart szóalakra nézve egyetért velem Fiók, csakhogy míg én azt egyes számúnak nézem, addig ő a *t* betűt ugor pluralis ragnak veszi, melyhez még a görög *-οι* pluralis végződés is hozzájárult. A *t* ragot illetőleg lehet, hogy igaza van; annyi tény, hogy a Savart — legyen akár egyes, akár többes számú szó — minden kifogás nélkül beleillik annak a két mondatnak syntaktikai keretébe, a melyekben a *Σαβαρτοιάσφαλοι* (szerintem *Σάβαρτ ἢ ἄσφαλοι*) előfordul. Azonban a görög pluralis végződésnek mutatkozó *οι*-t én az *ἦ* itacistikus kiejtés folytán való hibás írásának tartom, s most még csak azt jegyzem meg, hogy Konstantinos gyakran írja görög egyes vagy többes számú végződés nélkül az idegen neveket, tehát nyelvhasználata épen nem kívánja meg, hogy az *οι*-t a Savarthoz tartozó görög pluralis ragnak tekintsük. Így olvasom nála csak úgy hamarjában a következő görög végződés nélküli alakokat: *Κάγγαρ, Σάρκελ, Μάταρχα, Πέρχοι, Χλιάτ, Χαλιάτ, Ῥῶς, Δάναπρι, Μουχούμετ, Ἀβουβάχαρ, Οὔμαρ, Οὐθμάν*, és ezt a két Sabart módjára *rt*-re végződő, szintén görög végződés nélküli nevet: *Χέρτ, Μαντζικίερτ*.

Ezek után még csak Fiók saját conjecturájához (mert az ő magyarázata is épen úgy olvasási conjecturán alapszik mint az enyém) akarok hozzá szólani. Szerinte a *Σαβαρτοιάσφαλοι* «Sabartoi as Faloi»-ból van összeírva; a Sabartoi *t*-je ugor pluralis rag, melyhez még a görög *-οι* pluralis végződés is hozzájárult, míg az «as» kapcsoló kötőszó «és» jelentésben, a mint e szó a mai vogulok nyelvén is előfordul hasonló jelentésben; a Sabar azonos a Sabir névvel, és a Fál a kunok neve; így az egésznek értelme: «Szabirok és Fálok», más szóval: «Szabirok és Palóczok», vagy már kevésbbé szabatosan «Szabirok és Kúnok» (615—616. ll.). Én szerfölött merésznek tartom Fiók fejtegetését. Azt mondja (615. l.), hogy «a Sabart-asfal kifejezésben talált ugor pluralis rag (a *t*) arra utal, hogy ezt az egész nevet ugor ajakról eredőnek tekintsük». Ámde a Sabart-asfal kifejezés Fiók szerint *három szóból* áll, t. i. Sabart as Fal-ból, tehát nem lehet «neve» a magyaroknak, mert föltéve, de el nem fogadva, hogy a magyarok akkori elnevezésére két más népnevet használtak, e két népnév csakis mint *összetett szó* szerepelhetett egy új név, t. i. a magyarok neve gyanánt, tehát az egyes számban «Sabar-fal»-nak vagy «Fal-sabar»-nak, a többes számban — Fiók szerint az ugor ajak álláspontjára helyezkedve — «Sabar-falt»-nak vagy «Fal-sabart»-nak kellett hangoznia. Csakhogy Konstantinos nem *Σαβαρασφαλ*-t, hanem *Σαβαρτοιάσφαλοι*-t ír, melyet Fiók Sabartoi as Faloi részekre bont, és a két *-οι*-t görög pluralis végződéseknek s az as-t ugor (vogul) és-nek magyarázván, azt állítja, hogy az egész kifejezés annyit jelent, hogy

«Sabirok és Fálok». De miként magyarázható meg ebben a kifejezésben a görög pluralis végződések mellett az ugor as használata? Hiszen az az ugor ajak, melytől Fiók az egész kifejezést eredőnek tekinti, vagy tudott görögül vagy nem; ha nem tudott, akkor azt, hogy «Sabirok és Fálok» így fejezte ki ugor nyelven: «Sabart as Falt», ha pedig tudott görögül is, akkor csak nem fejezte ki magát félig görögül, félig ugorul, és nem látta el ugor ember létére az ugor többes számú raggal ellátott szót még görög pluralis végződéssel is, vagyis nem szólott ily módon «Sabar-t-*oι* as Fal-*oι*», hanem használta csak a görög nyelvet így: «*Σάβαροι καὶ Φάλοι*». Egy szóval, az akár görögül tudó, akár nem tudó ugor ajakról eredő «Sabirok és Fálok» kifejezés nem hangozhatott, mint a hogy Fiók vitatja, «Sabartoi as Faloi»-nak. Hajlandó vagyok azonban a Savart *t*-jét Fiók észrevételei alapján ugor pluralis ragnak tekinteni — mert könnyen lehetséges, hogy Konstantinos a magyarok kérdéses nevéről az ugor pluralis formában értesült — és conjecturámat, a *Σάβαρτ ἤ ἄσφαλοι*-t «Savarok vagyis állhatatosak»-nak értelmezni.

PECZ VILMOS.

HAZAI IRODALOM.

A hadügy fejlődésének története. Irta *Bárczay Oszkár*. Budapest, 1895. Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó vállalata. I. kötet, 68 ábrával. VIII. 350 l. II. kötet, 135 szövegbeli ábrával és két melléklettel, 678 l. 8°.

Ezen a magyar irodalomban hézagpótló művet nem csak a katonai író s a történész, hanem a magyar klasszikus-philologus is méltán fogja kézi könyvei sorába iktathatni. Megjelenéséért nem csak a szerzőt, hanem a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó bizottságát is elismerés és köszönet illeti. Utóbbit kivált azért, hogy egy oly szakkör mívelésére is kiterjesztette figyelmét, melynek minálunk, hol a katonai intézményeket nem magyar nemzeti magvetők hintik el és csiráztatják fel, kevés munkása van. E kevés munkások egyike Bárczay Oszkár, kinek katonai képzettségről és magyar érzésről tanúskodó közleményeivel az olvasó már több éve találkozhatik a különböző katonai lapok és folyóiratok hasábjain.

Jelen munkájával jelesen a philologusok érdeklődését is fölkeltette; műve első két fejezetében 264 lapon keresztül megismertet a görögök és rómaiak taktikájával, a logisztikával, sztrategikával, poliorke-